

‘सृजामाता’ खण्डकाव्यको विधातात्त्विक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र

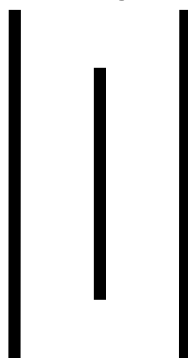
सङ्कायअन्तर्गत रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस,

नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह,

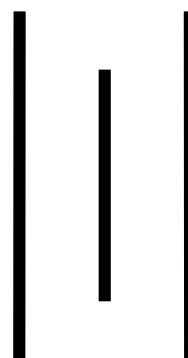
दोस्रो वर्ष, दसौं पत्रको

प्रयोजनको लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

कृष्ण गिरी

रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस,

प्रदर्शनि मार्ग, काठमाडौं ।

२०६८

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह, नेपाली विषय, द्वितीय वर्षका छात्र कृष्ण गिरीले 'सृजामाता' खण्डकाव्यको विधातात्विक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार गर्नुभएको हो । निजले परिश्रम र लगनशीलतापूर्वक तयार गर्नुभएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण रूपमा सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली विभाग (शोध मूल्याङ्कन समिति) समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०६८/०६/०७

.....

शोधनिर्देशक

प्रा. डा. कुलप्रसाद कोइराला
रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनि मार्ग, काठमाडौं ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनि मार्ग, काठमाडौं

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस, स्नातकोत्तर तह, नेपाली विषयका छात्र कृष्ण गिरीद्वारा तयार पारिएको 'सृजामाता' खण्डकाव्यको विधातात्विक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष, दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि उपयुक्त भएकोले स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क्र. सं.	पद	नाम	हस्ताक्षर
१.	विभागीय प्रमुख	सह-प्रा. तुलसीमान श्रेष्ठ
२.	बाह्य परीक्षक	डा. दुर्गावहादुर घर्ती
३.	शोधनिर्देशक	प्रा.डा. कुलप्रसाद कोइराला

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्घायअन्तर्गत रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली विभाग, स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्ष, दसौं पत्रको आवश्यकता परिपूर्तिका लागि 'सृजामाता' खण्डकाव्यको विधातात्विक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु डा. कुलप्रसाद कोइरालाज्यूको निर्देशनमा तयार गरेको हुँ । सर्वप्रथम म उहाँको सद्भावपूर्ण सल्लाह, सहयोग र निर्देशनप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी प्रस्तुत शीर्षकमा शोधकार्य गर्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस, स्नातकोत्तर तह नेपाली विभागका प्रमुख सह-प्राध्यापक तुलसीमान श्रेष्ठज्यूप्रति आभार प्रकट गर्दछु । साथै स्नातकोत्तर तहमा शिक्षण गर्ने मेरा सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु । शोधपत्रको तयारीका क्रममा आवश्यक सामग्री तथा महत्त्वपूर्ण जानकारी उपलब्ध गराइदिनुहुने सबैमा कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

पढेर मात्र असल व्यक्तित्व बनाउन र सफल मानिस हुन सकिन्छ भनी मलाई सानैदेखि पढ्न र लेख्न प्रेरणा दिनुहुने स्व. पिता रुकमान गिरी र ममतामयी माता धनकुमारी गिरीप्रति म सदा सर्वदा ऋणी छु । मलाई यस शोधलेखनमा हर प्रकारले सहयोग गर्ने मेरी धर्मपत्नी शकुन्तला गिरी र फुपू लक्ष्मी गिरीलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शोधकार्यमा उचित परामर्श दिने तथा सामग्री उपलब्ध गर्न सहयोग गर्ने मित्र भेषराज पोखरेल पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । शोधकार्यका लागि सामग्री उपलब्ध गराइदिने रत्नराज्यलक्ष्मी पुस्तकालय, प्रज्ञा पुस्तकालय र केन्द्रीय पुस्तकालय परिवारलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस, स्नातकोत्तर नेपाली विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति-२०६८/०६/०७

शैक्षिक सत्र - २०६१-२०६२

त्रि.वि. रजिष्ट्रेसन नं.-६-२-४०-२५२२-२०००

कृष्ण गिरी

रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस,
प्रदर्शनि मार्ग, काठमाडौं

विषयसूची

परिच्छेद-एक

शोधपरिचय

१-६

१.१. विषयपरिचय	१
१.२. समस्याकथन	२
१.३. उद्देश्यकथन	३
१.४. पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.५. शोधको औचित्य र महत्त्व	५
१.६. सीमाङ्कन	५
१.७. शोधविधि	६
१.८. शोधपत्रको रूपरेखा	६

परिच्छेद-दुई

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको खण्डकाव्ययात्रा र प्रवृत्ति

७-२७

२.१ विषयप्रवेश	७
२.२ जन्म र नामकरण	७
२.३ शिक्षा-दीक्षा	८
२.४ पारिवारिक जिम्मेवारी र आर्थिक अवस्था	८
२.५ मानसिक-शारीरिक स्वास्थ्य	१०
२.६ सामाजिक-राजनीतिक सक्रियता	११
२.७ देहावसान र मरणोपरान्तका सम्झना एवम् सम्मान	१२
२.८ साहित्यिक व्यक्तित्व	१३
२.९ नेपाली खण्डकाव्यपरम्परामा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको आगमन	१६

२.९.१ महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको कवितायात्रा	१७
१.९.२ खण्डकाव्ययात्रा र चरण विभाजन	१८
(क) पहिलो चरण	२१
(ख) दोस्रो चरण	२१
(ग) तेस्रो चरण	२२
(घ) चौथो चरण	२४
२.९.३ खण्डकाव्यकृतिको कालक्रमिक विवरण	२४
२.१० निष्कर्ष	२७

परिच्छेद-तीन

खण्डकाव्यसिद्धान्त र नेपाली खण्डकाव्यपरम्परा	२८-५९
३.१ विषयप्रवेश	२८
३.२. कविताको परिचय तथा परिभाषा	२८
३.३. कविताका विविध रूप	३०
३.३.१ खण्डकाव्यको परिचय तथा परिभाषा	३२
३.३.२ खण्डकाव्यको परम्परा	३३
(क) खण्डकाव्यको पूर्वीय परम्परा	३३
(ख) खण्डकाव्यको पाश्चात्य परम्परा	३५
(ग) खण्डकाव्यको नेपाली परम्परा	३७
३.४ नेपाली खण्डकाव्यको विकासक्रम	३९
३.५ खण्डकाव्यका तत्त्व	५१
३.५.१. शीर्षकविधान	५१
३.५.२ कथावस्तु	५१
३.५.३ पात्रविधान	५२

३.५.४ परिवेशयोजना	५२
३.५.५ भावविधान	५३
३.५.६ केन्द्रीय कथ्य	५३
३.५.७ सर्गविधान	५४
३.५.८ लयविधान	५४
३.५.९ विम्ब/अलङ्कार	५४
३.५.९ भाषाशैली	५५
३.६ खण्डकाव्यको वर्गीकरण	५५
३.६.१ ऐतिहासिक खण्डकाव्य	५६
३.६.२ पौराणिक खण्डकाव्य	५७
३.६.३ सामाजिक खण्डकाव्य	५७
३.६.४ सांस्कृतिक तथा धार्मिक खण्डकाव्य	५७
३.६.५ वैचारिक खण्डकाव्य	५८
३.६.६ प्रकृतिमूलक खण्डकाव्य	५८
३.७ निष्कर्ष	५८

परिच्छेद-चार

‘सृजामाता’ खण्डकाव्यको विश्लेषण

६०-७७

४.१ विषयप्रवेश	६०
४.२ शीर्षकविधान	६०
४.३ कथावस्तु	६१
४.४ पात्रविधान	६६
४.४.१ मुख्य पात्र	६७
४.४.२ सहायक पात्रहरू	६८
४.४.३ गौण पात्रहरूकक	६९

४.५ परिवेशविधान	६९
४.६ उद्देश्व वा विचार	७१
४.७ भावविन्यास	७२
४.८ सर्गयोजना	७४
४.९ लयविधान	७५
४.१० बिम्ब/अलङ्कार	७६
४.११ भाषाशैली	७८
४.१२ निष्कर्ष	७९

परिच्छेद-पाँच
उपसंहार

८०-८२

सन्दर्भ सामग्रीसूची

८३